

A Comparative Study of The Cultural Diplomacy of Iran and Türkiye in The South Caucasus after the Collapse of the Soviet Union

Bahador Zarei

Associate Professor of Political Geography, University of Tehran, b.zarei@ut.ac.ir

Hamed Hekmatara

Ph.D. Candidate in Political Geography, University of Tehran, hamedhekmatara@gmail.com

Saeed Ghorbani

M.A. in Regional Studies, SIR of the Ministry of Foreign Affairs, saeed.ghorbani90@gmail.com

Abstract

Objective: This paper compares the soft power and cultural relations of Iran and Türkiye in the South Caucasus republics and compares the cultural diplomacy of both states in this region, especially after the collapse of the Soviet Union. The purpose of this research is to investigate the success rate of Iran's cultural diplomacy in the South Caucasus region compared to Türkiye's cultural diplomacy in this region.

Method: This paper relies on the theory of cultural diplomacy, examines the diplomacy and cultural relations of Iran and Türkiye in the South Caucasus region in a descriptive-analytical and comparative manner.

Results: Türkiye has somehow been more successful by significantly expanding its cultural relations with the Republic of Azerbaijan and Georgia by using various tools and quite active political stances, compared to Iran, which has used fewer tools and has mostly played a neutral role in the political issues of the South Caucasus. Although, historically, civilizationally, culturally, and religiously, Iran has more capacities for success and greater influence in the South Caucasus; But it has not been very successful in actualizing these potential capacities.

Conclusion: It seems that one of the reasons for the weakness of Iran's cultural diplomacy in the Caucasus compared to Türkiye could be Tehran's greater attention to the Arab states of West Asia; Contrary to Türkiye's emphasis on the priority of developing its relations with the Turkic-speaking states of Central Asia and the Caucasus, and in this way and with a regionalist approach, it also expands its cultural relations with Georgia, Tajikistan, and even Armenia.

Key Words: Cultural Diplomacy, Iran, Public Diplomacy, South Caucasus Türkiye.

Article type: Research

* Received on 22 August, 2023 Accepted on 11 December, 2023

Cite this article: Zarei, Hekmatara & Ghorbani (2024) A Comparative Study of The Cultural Diplomacy of Iran and Türkiye in The South Caucasus after the Collapse of the Soviet Union, Winter 2024, Vol.12, NO.4, 99-119.

DOI: 10.30479/psiw.2024.19238.3261

© The Author(s).

Publisher: Imam Khomeini International University.

Corresponding Author: Hamed Hekmatara(hamedhekmatara@gmail.com)

بررسی مقایسه‌ای دیپلماسی فرهنگی ایران و ترکیه در قفقاز جنوبی پس از فروپاشی اتحاد شوروی

بهادر زارعی ^{ib}

دانشیار جغرافیای سیاسی دانشگاه تهران، b.zarei@ut.ac.ir

حامد حکمت‌آرا ^{ib}*

کاندیدای دکتری جغرافیای سیاسی دانشگاه تهران، hamedhekmatara@gmail.com

سعید قربانی ^{ib}

کارشناس ارشد مطالعات منطقه‌ای دانشکده روابط بین‌الملل وزارت امور خارجه، saeed.ghorbani90@gmail.com

چکیده

هدف: این مقاله به مقایسه قدرت نرم و روابط فرهنگی ایران و ترکیه در جمهوری‌های قفقاز جنوبی می‌پردازد و دیپلماسی فرهنگی هردو کشور در این منطقه را به ویژه پس از فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی مقایسه می‌نماید. هدف از انجام این پژوهش، بررسی میزان موفقیت دیپلماسی فرهنگی ایران در منطقه قفقاز جنوبی در مقایسه با دیپلماسی فرهنگی ترکیه در این منطقه است.

روش‌شناسی: این مقاله با تکیه بر نظریه دیپلماسی فرهنگی به روش توصیفی-تحلیلی و به شیوه مقایسه‌ای، دیپلماسی و روابط فرهنگی ایران و ترکیه را در منطقه قفقاز جنوبی بررسی می‌کند.

یافته‌ها: ترکیه با بسط قابل توجه روابط فرهنگی خود با جمهوری آذربایجان و گرجستان با استفاده از ابزارهای مختلف و موضع‌گیری‌های سیاسی کاملاً فعالانه در مقایسه با ایران که از ابزارهای کمتری بهره برده و در مسائل سیاسی قفقاز جنوبی عمدتاً نقش بی‌طرفانه‌ای ایفا کرده به نوعی موفق‌تر عمل کرده است. هرچند ایران به لحاظ تاریخی، تمدنی، فرهنگی و مذهبی از ظرفیت‌های بیشتری برای موفقیت و نفوذ بیشتر در قفقاز جنوبی برخوردار است؛ اما در به فعلیت درآوردن این ظرفیت‌های بالقوه چندان موفق نبوده است.

نتیجه‌گیری: به نظر می‌رسد یکی از دلایل ضعف دیپلماسی فرهنگی ایران در قفقاز در مقایسه با ترکیه می‌تواند توجه بیشتر تهران به کشورهای عربی غرب آسیا باشد؛ برخلاف تأکیدی که ترکیه بر اولویت توسعه مناسبات خود با کشورهای ترک‌زبان آسیای مرکزی و قفقاز دارد و در این رهگذر و با رویکردی منطقه‌گرایانه، روابط فرهنگی خود با گرجستان و تاجیکستان و حتی ارمنستان را نیز گسترش می‌دهد.

واژگان کلیدی: ایران، ترکیه، دیپلماسی عمومی، دیپلماسی فرهنگی، قفقاز جنوبی.

نوع مقاله: پژوهشی

تاریخ دریافت مقاله: ۱۴۰۲/۵/۳۱ تاریخ پذیرش نهایی: ۱۴۰۲/۹/۲۰

استناد: زارعی، حکمت‌آرا و قربانی (۱۴۰۲)، بررسی مقایسه‌ای دیپلماسی فرهنگی ایران و ترکیه در قفقاز جنوبی پس از فروپاشی اتحاد شوروی، زمستان ۱۴۰۲، دوره ۱۲، شماره ۴، پیاپی ۹۹-۱۱۹.

ناشر: دانشگاه بین‌المللی امام خمینی (ره) حق مؤلف ©

۱- مقدمه

صاحب‌نظران و تحلیلگران مسائل جهانی، سال‌های آغازین سده بیست و یکم را دوره تغییر رویکرد دولت‌ها و کشورها از قدرت سخت به قدرت نرم می‌دانند. آن‌ها معتقدند کنار گذاشتن روش‌های پرهزینه و پرخطر و تمرکز بر جذب و کشش از طریق شیوه‌های کم‌هزینه، نزدیک به دو سده است که توجه نظام‌های سیاسی را به خود جلب نموده است. مفهوم قدرت نرم که آن را قدرت تأثیرگذاری آسان بر دیگران می‌نامند را نخستین بار «جوزف نای»^۱ در سال ۱۹۹۰ مطرح کرد. این مفهوم توسط محققین ایرانی نیز تبیین شده است. به طور مثال، سلیمانی پور لک به سال ۱۳۹۲ این مفهوم را در راهبردهای قدرت‌های بزرگ و به ویژه ایالات متحده در قبال منطقه خاورمیانه مورد توجه قرار داد (سلیمانی پور لک، ۱۳۹۲).

ارتباط روزافزون جامعه بشری در اثر توسعه و ترقی روزافزون وسایل ارتباط جمعی و شکل‌گیری پدیده جهانی شدن در نظام بین‌الملل منجر به ظهور بازیگرانی جدید در عرصه جهانی شده است. این بازیگران یا در گذشته اساساً وجود نداشتند، یا اینکه حضورشان بسیار کم‌رنگ بوده است. افراد، گروه‌ها، سازمان‌ها و نهادهای متعدد و متنوع دولتی و غیردولتی، برخی از این بازیگران جهانی هستند که در نتیجه روند پدیده جهانی شدن در صحنه روابط بین‌الملل ظهور کرده‌اند (بیلیس و اسمیت، ۱۳۹۷: ۵۳).

بعد از فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی، کشورهای مستقل شده منطقه قفقاز به واسطه ویژگی‌های مهم ارتباطی و قرارگیری بین اروپا و آسیا و همچنین بهره‌مندی از منابع بزرگ انرژی، همواره در صف‌بندی قدرت‌های بزرگ منطقه‌ای و بین‌المللی مورد توجه بوده‌اند. منطقه قفقاز جنوبی شامل سه کشور مستقل جمهوری آذربایجان، گرجستان و ارمنستان است (پسندیده، ۱۳۸۹: ۱). ردپای تمدن ایرانی، اسلامی و اسلاو در این منطقه به خوبی قابل مشاهده است. همچنین دو کشور ایران و ترکیه به دلایل دینی، فرهنگی، زبانی، قومی و تمدنی، دارای زمینه‌های مشترک فراوان با مردم هر سه کشور قفقاز جنوبی هستند (نقشه ۱).

1. Joseph Nye

نقشه ۱- نقشه کشورهای قفقاز جنوبی و همسایگان این منطقه

Source: Authors; Adapted from Haslam, 2019

به باور میرفخرایی و فیروزمندی بندپی (۱۳۹۸)، پیرو تغییر ماهیت نظام سیاسی ترکیه به جمهوری پس از معاهده لوزان، علاوه بر بعد داخلی، سیاست خارجی این کشور نیز از این مسئله تأثیر پذیرفت. جمهوری ترکیه در حوزه «دیپلماسی عمومی» و «دیپلماسی فرهنگی» در مناطق مختلف جهان و از جمله در منطقه قفقاز جنوبی بسیار فعال بوده و این دیپلماسی با بهره‌گیری از ابزارهای مختلفی از جمله رسانه‌های متعدد این کشور در تأثیرگذاری بر افکار عمومی جوامع این کشورها نقش داشته است (میرفخرایی و فیروزمندی بندپی، ۱۳۹۸: ۲۲۸).

دهقانی (۱۳۹۱) بر این نکته تأکید می‌کند که تاریخ، فرهنگ و ژئوپلیتیک، عناصر اصلی دیپلماسی فرهنگی ترکیه به شمار می‌آیند؛ مؤلفه‌های منشعب شده از این عناصر در گذر زمان، شاکله کلی دیپلماسی فرهنگی ترکیه در دو دهه اخیر را نمایان می‌سازد (دهقانی، ۱۳۹۱: ۲۰).

دهقانی (۱۳۹۱) به درک اهمیت دیپلماسی فرهنگی و قدرت نرم در نظام بین‌الملل کنونی از سوی ترکیه اشاره دارد و اینکه این کشور از تمام ظرفیت خود - به ویژه پس از اصلاحات اقتصادی دهه ۸۰- بهره برد و بدین‌سان، شالوده ساختاری دیپلماسی فرهنگی خود را ریخت. آنکارا کوشید پس از فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی با استفاده از ابزارهای فرهنگ، زبان و قومیت به نفوذ در میان جمهوری‌های مستقل ترک‌زبان پردازد (همان: ۳۵).

بصیری و خوانساری فرد (۱۳۹۵) در مطالعه خود به این واقعیت توجه دارند که کنشگری شایسته‌تر رقبای ایران در عرصه فرهنگی در قفقاز جنوبی از دلایل اصلی به حاشیه رانده شدن تهران از مناسبات فرهنگی در این منطقه است. بر همین اساس، روسیه در ارمنستان، آمریکا در

گرجستان و ترکیه نیز در جمهوری آذربایجان به عنوان مهم‌ترین بازیگران فرهنگی منطقه شناخته شده‌اند (بصیری، خوانساری فرد، ۱۳۹۵، ۸۷).

به عقیده میرفخرایی و فیروزمندی بندپی (۱۳۹۸)، فرصت‌های نفوذ و تأثیرگذاری فرهنگی جمهوری اسلامی ایران در میان سه کشور منطقه قفقاز جنوبی از سه عامل مذهبی، زبانی و تمدنی ناشی می‌شود (میرفخرایی و فیروزمندی بندپی، ۱۳۹۸: ۴۴۶). لذا در مقام مقایسه دیپلماسی فرهنگی جمهوری اسلامی ایران و جمهوری ترکیه در منطقه قفقاز باید به این نکته توجه داشت که نمادهای قومی، فرهنگی و زبانی، عمده‌ترین پارامترهای تأثیرگذار در دیپلماسی فرهنگی این دو کشور همسایه به حساب می‌آیند.

مقایسه رویکردها و نکات قوت و ضعف ایران و ترکیه در زمینه دیپلماسی فرهنگی در قفقاز جنوبی از جمله بخش‌های مغفول مانده در مطالعات این حوزه است. این پژوهش به دنبال پاسخ به این سؤال اصلی است که «میزان موفقیت دیپلماسی فرهنگی ایران در منطقه قفقاز جنوبی در مقایسه با دیپلماسی فرهنگی ترکیه در این منطقه تا چه اندازه بوده است؟» این مقاله با تکیه بر نظریه دیپلماسی فرهنگی به روش توصیفی-تحلیلی نوشته شده است و پاسخ آن به پرسش اصلی مقاله این است که هردو کشور ایران و ترکیه در عرصه اقدامات فرهنگی در منطقه قفقاز جنوبی موفقیت‌هایی را کسب کرده‌اند؛ اما ترکیه با بسط قابل توجه روابط فرهنگی خود با جمهوری آذربایجان و گرجستان با استفاده از ابزارهای مختلف و موضع‌گیری‌های سیاسی کاملاً فعالانه در مقایسه با ایران که از ابزارهای کمتری بهره برده و در مسائل سیاسی قفقاز جنوبی عمدتاً نقش بی‌طرفانه‌ای ایفا کرده به نوعی موفق‌تر عمل کرده است.

۲- چارچوب نظری

افراد مختلف دیپلماسی عمومی را به شیوه‌های متفاوتی تعریف کرده‌اند؛ در این بین، تعریفی که «مک کلن» ارائه می‌دهد، تعریف جامع‌تری محسوب می‌شود. او معتقد است این شاخه از دیپلماسی به معنی «برنامه‌ریزی راهبردی و اجرای برنامه‌های آموزشی، فرهنگی و اطلاع‌رسانی توسط یک کشور حامی برای ایجاد محیط افکار عمومی در یک کشور هدف است؛ به طوری که رهبران سیاسی کشور هدف را قادر به تصمیم‌گیری حمایتگرانه و پشتیبانی از اهداف سیاست خارجی کشور حامی می‌سازد» (McClellan, 2004: 23). هدف در دیپلماسی عمومی، جهت‌دهی، مدیریت و متقاعدسازی افکار عمومی در جهت تأمین منافع ملی است.

اصلی‌ترین ویژگی دیپلماسی عمومی را می‌توان دامنه وسیع مخاطبان آن دانست؛ به عبارت دیگر، این نوع از دیپلماسی بر خلاف نوع سنتی آن و با بهره‌گیری از ابزارهای رسانه‌ای و فرهنگی در دسترس، سعی در تأمین منافع ملی کشورها دارد. مسائل در دیپلماسی عمومی برخلاف ملاحظاتی که دولت‌ها در دیپلماسی متعارف و سنتی دنبال می‌کنند، سری و غیرشفاف نیستند. سیاست‌ها و رفتار دولت‌ها که موضوعات اصلی در دیپلماسی سنتی به حساب می‌آیند، جایگاهی

در دیپلماسی عمومی نداشته و آنچه در این نوع از دیپلماسی حائز اهمیت است، نگرش و افکار عمومی خارجی است. جذب «گروه‌های مردمی و افراد کلیدی در خارج از کشور» را می‌توان مهم‌ترین کارکرد برای دیپلماسی عمومی دانست (دهشیری، ۱۳۹۳: ۱۲ و ۱۶).

دیپلماسی فرهنگی، مفهومی در ادبیات علوم سیاسی و روابط بین‌الملل است که تبادل ایده‌های فرهنگی بین گروه‌ها و جوامع مختلف را به منظور ایجاد درک متقابل و سازگاری بین گروهی بررسی می‌کند؛ این نوع از دیپلماسی با تقویت تأثیر فرهنگ در روابط بین‌الملل، نقش محوری را در دیپلماسی عمومی ایفا می‌کند (فلاح‌پیشه ۱۳۸۵: ۳۲).

دیپلماسی فرهنگی به عنوان یکی از ابزارهای دیپلماسی عمومی به عنوان نمونه بارز و اعلا‌ی قدرت نرم و به عنوان شیوه‌ای جدید در تأمین منافع ملی مورد توجه کشورها قرار گرفته‌است (دهشیری، قربانی و حکمت‌آرا، ۱۳۹۹: ۴۵۲). همچنین تلاش برای برقراری و سپس افزایش، ارتقا و گسترش تعاملات و ارتباطات فرهنگی میان ملت‌های مختلف به منظور طراحی، تدوین و اجرای موافقت‌نامه و دستیابی به تفاهم فرهنگی مبتنی بر ارزش‌های مشترک را دیپلماسی فرهنگی گویند (Ninkovich; 1996: 12).

به عبارت دیگر، دیپلماسی فرهنگی نوع خاصی از دیپلماسی عمومی است که در آن فرهنگ یک ملت طی یک فرایند مؤثر به مردم سایر بخش‌های جهان ارائه می‌شود و از این طریق، خصوصیات منحصر به فرد ملت‌ها به شکل دو یا چندجانبه ترویج می‌شوند (محمدی و صالحی امیری، ۱۳۸۹: ۱۱۰). توسعه و تعمیق مناسبات و روابط سیاسی میان ملت‌ها و دولت‌ها از طریق فرهنگ به منظور تأمین منافع ملی را می‌توان از جمله اهداف سیاسی و غیر مستقیم دیپلماسی فرهنگی عنوان کرد (دهقانی فیروزآبادی، ۱۳۸۸: ۱۸۲).

۳- دیپلماسی فرهنگی ایران در قفقاز جنوبی

یکی از عوامل تأثیرگذار که در سال‌های اخیر در خدمت سیاست خارجی ایران قرار گرفته است، دیپلماسی فرهنگی است. فعالان دستگاه سیاست خارجی از این نوع دیپلماسی برای معرفی آرمان‌ها و اهداف ایران بهره برده و کوشیده‌اند از این طریق بخشی از تبلیغات منفی علیه ایرانیان را خنثی سازند (قشقاوی، ۱۳۸۹: ۱۰). الگوی دیپلماسی فرهنگی ایران بر مبنای عناصر فرهنگی است؛ دین، زبان، تاریخ، حکومت و خانواده از جمله عناصری هستند که بنیاد اجرایی دیپلماسی فرهنگی ایران از آن‌ها نشأت می‌گیرد و بر مقولاتی نظیر «تفاهم جهانی فرهنگ‌ها» و «تعامل مردم کشورها» استوار است (فیاض، ۱۳۸۶: ۴۴).

ضعف و قرار گرفتن فرایند ملت‌سازی در مراحل ابتدایی، کشورهای مختلف را بر آن داشته تا با ابزارهای گوناگون سیاسی، فرهنگی و مالی برای تأثیرگذاری بر قفقاز جنوبی تلاش کنند. ایران نیز به عنوان یک قدرت منطقه‌ای، زمینه لازم برای نفوذ در این منطقه را داراست. رویکرد ایدئولوژیک با محوریت اسلام، رویکرد فرهنگی با تأکید بر مشترکات فرهنگی، تاریخی و زبانی

و نهایتاً رویکرد عملگرایی با رعایت ملاحظات سیاسی، سه رویکرد متفاوت ایران در بین دولت‌ها و ملت‌های این منطقه بوده است (سریع‌القلم، ۱۳۷۹: ۱۰۵).

۳-۱. دیپلماسی فرهنگی ایران در قبال جمهوری آذربایجان

حکومت جمهوری آذربایجان بعضاً ایران را متهم به بی‌ثباتی امنیتی کشورش به وسیله سازماندهی و حمایت از احزاب مخالف - به ویژه گروه‌های اسلامی - به منظور نفوذ بیشتر در این کشور می‌کند. در همین راستا باکو بعضاً مدعی حمایت ایران از روزنامه‌های اسلامی چاپ جمهوری آذربایجان می‌شود و از اینکه «شبکه سحر آذری» بیشتر بر پخش برنامه‌های مذهبی متمرکز است، اظهار نگرانی می‌کند.

در زمینه مدارس دینی هم دولت جمهوری آذربایجان بعضاً مدعی می‌شود که ادبیات و ایدئولوژی دولت ایران در آن‌ها تدریس می‌شود؛ به گونه‌ای که فعالیت روحانیون ایرانی در مساجد جمهوری آذربایجان در اواخر دهه ۱۹۹۰ به فرمان حیدر علی‌اف ممنوع شد. در همچنین در سال ۲۰۱۰، آیت‌الله صافی گلپایگانی و آیت‌الله سبحانی تبریزی با نگارش نامه‌هایی خطاب به الهام علی‌اف، حفظ مساجد و احترام به عقاید شیعیان جمهوری آذربایجان را خواستار شدند (پوراحمدی میبیدی و پدین، ۱۳۹۹: ۱۲۰-۱۲۳ و ۱۲۷-۱۲۸).

علاوه بر نمادهای فرهنگی مشترک فراوان بین ایران و جمهوری آذربایجان از جمله نان لواش، موسیقی مقام، جشن نوروز و ساز کمانچه، حکیم نظامی گنجوی نیز به عنوان عامل وحدت‌بخش و نماد همزیستی بین دو کشور معرفی می‌شود. برنامه مبادلات فرهنگی بین ایران و جمهوری آذربایجان بین سال‌های ۲۰۱۸ تا ۲۰۲۱ به اجرا درآمد و در همین دوره، رایزنی فرهنگی ایران در باکو نسخه ترکی آذربایجانی کتاب خسرو و شیرین نظامی را در سال ۲۰۱۸ به چاپ رسانید و از برنامه‌ریزی جهت انتشار کتاب هفت‌بیکر نظامی به زبان ترکی آذربایجانی خبر داد. وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، بنیاد فارابی و بخش خصوصی ایران نیز جهت ساخت فیلم‌های مشترک با سرمایه‌گذاری مشترک اعلام آمادگی کرده است و در همین زمینه در سال ۲۰۱۹ استارت ساخت فیلم مشترکی زده شد و ساخت فیلم «افسانه قیزقلعه‌سی» هم به نتیجه رسید (ایرنا، ۱۳۹۹).

در زمینه دیپلماسی شهری بین دو کشور نیز هرچند شهر تبریز در شمال غرب ایران، خواهرخوانده دو شهر باکو و گنجه در جمهوری آذربایجان است (شهرداری تبریز، ۱۳۹۳)؛ اما پیشنهاد خواهرخواندگی تهران و باکو و عقد چنین قراردادی بین شوشا و یکی دیگر از شهرهای ایران (احتمالاً اهر) نیز از سوی طرف ایرانی ارائه شده است (ایرنا، ۱۴۰۱).

۲-۳. دیپلماسی فرهنگی ایران در قبال گرجستان

در خصوص روابط فرهنگی بین ایران و گرجستان، این نکته حائز اهمیت است که گرجستان در قلمرو تاریخی ایران قرار گرفته است و ایران از گذشته تا به امروز، نقش مهمی در توسعه گرجستان به ویژه در حوزه‌های کشاورزی، ادبیات و نظام آموزشی این کشور داشته است؛ از طرف دیگر، گرجستان نیز دروازه ورود ایران به اروپا بوده است. روابط دیرینه فرهنگی بین دو جامعه را می‌توان در معماری ایرانی مناطق مختلف گرجستان از جمله محله‌های قدیمی شهر تفلیس مشاهده کرد (Boltuc, 2023: 5).

در دیدار و ملاقات سفیر جمهوری اسلامی ایران در تفلیس با رئیس دانشگاه قفقاز که در ماه آوریل سال ۲۰۲۳ انجام شد، راه‌های همکاری‌های دوجانبه فرهنگی و همچنین ارتقای پروژه‌های مشترک پژوهشی و آموزشی مورد بررسی قرار گرفت (Mehr New Agency, 2023). دیدارهایی از این دست، نشانگر علاقه هر دو طرف به ارتقای روابط در زمینه‌های مختلف، علی‌رغم دستورکارهای متفاوت آن‌ها در حوزه سیاست خارجی است (Boltuc, 2023, 9).

به لحاظ نزدیکی فرهنگی نیز با توجه به اشتراکات قومیتی و زبانی برخی از ساکنین مناطق شمالی ایران با جوامع قفقاز جنوبی از جمله گرجی‌ها، این مسئله می‌تواند به عنوان یکی از عوامل نزدیکی ایران به گرجستان عمل نماید. از آنجایی که این قومیت‌ها تا دو قرن پیش و قبل از انعقاد عهدنامه گلستان (۱۸۱۳)، همگی زیر یک پرچم واحد و زیر نظر تهران زندگی می‌کردند، ایران می‌تواند از این فرصت برای نفوذ بیشتر در گرجستان بهره‌برد (میرفخرایی و فیروزمندی بندپی، ۱۳۹۶: ۴۳۳).

امروزه، بسیاری از اصطلاحات مذهبی در کلیسای ارتودکس گرجستان (مذهب رسمی گرجستان) واژگان ایرانی هستند و این واژگان، ریشه در سابقه نفوذ مذاهب ایرانی در این کشور دارند. همچنین عموم مردم گرجستان با شاهنامه فردوسی آشنایی دارند؛ به گونه‌ای که گرجی‌ها در گذشته، اسامی قهرمانان شاهنامه را روی فرزندان خود می‌گذاشتند و هنوز هم این نام‌ها در میان این ملت بسیار رایج هستند. برای مثال، «رستمی» (رستم)، «زورابی» (سهراب)، «گدرزی» (گودرز)، «گیوی» (گیو)، «تماز» (طهماسب)، «نوداری» (نودر) و «کتوان» (کتایون) از نام‌های رایج در گرجستان امروزی به شمار می‌روند. همچنین شاهنامه فردوسی توسط خانم «بلا شالواشویلی» به زبان گرجی ترجمه شده است (ایرنا، ۱۴۰۲).

برگزاری روزهای فرهنگی جمهوری اسلامی ایران در سال ۱۳۹۸ در شهرهای باتومی و کوتایستی گرجستان از جمله برنامه‌هایی است که جهت آشنایی مردم گرجستان با فرهنگ و تمدن ایران صورت پذیرفته است. در این رویدادهای فرهنگی، نمایشگاه نقاشی، برنامه زنده موسیقی سنتی و نمایش فیلم‌های ایرانی دوبله شده به زبان گرجی به اجرا درآمدند (ایرنا، ۱۳۹۸).

چهارمین همایش بین‌المللی گفتگوی دینی اسلام و مسیحیت در سال ۱۴۰۰ با همکاری مشترک آژانس امور دولتی ادیان و کلیسای ارتدوکس گرجی و رایزنی فرهنگی ایران در تفلیس برگزار شد (خبرگزاری بین‌المللی قرآن، ۱۴۰۰). ششمین کنفرانس علمی بین‌المللی روابط ایران و گرجستان نیز در همین سال و با همکاری مشترک دانشگاه بین‌المللی قفقاز گرجستان و رایزنی فرهنگی ایران در تفلیس به مرحله اجرا درآمد (خبرگزاری مهر، ۱۴۰۰). همچنین ششمین دوره مسابقات قرآن کریم به همت اداره مسلمانان گرجستان و با همکاری رایزنی فرهنگی جمهوری اسلامی ایران در گرجستان در دو بخش روخوانی و روانخوانی قرآن کریم در سال ۱۴۰۱ برگزار شد (شبستان، ۱۴۰۱).

به لحاظ گسترش همکاری‌های علمی بین ایران و گرجستان، تأسیس شعبه گرجستان دانشگاه تهران در جلسه هیأت امنای این دانشگاه در روز دوشنبه ۸ اسفند ماه ۱۴۰۱ تصویب شد. طبق برنامه‌ریزی‌های صورت گرفته، این شعبه دانشگاه تهران در کشور گرجستان از سال ۱۴۰۲ اقدام به پذیرش دانشجوی بین‌الملل خواهد کرد (پایگاه خبری - تحلیلی دانشگاه تهران، ۱۴۰۲).

۳-۳. دیپلماسی فرهنگی ایران در قبال ارمنستان

جمهوری ارمنستان به رغم مرز جغرافیایی کوتاه، اشتراکات فرهنگی و تمدنی بسیاری با ایران دارد (صادقی و موسی‌پور، ۱۳۹۸: ۵۸). سابقه رابطه بین این دو کشور همسایه به حدود سه تا چهار هزار سال پیش باز می‌گردد؛ به گونه‌ای که امکان بررسی دقیق تاریخ ارمنستان بدون در نظر گرفتن تاریخ ایران تقریباً ناممکن است (آزادیان، ۱۳۹۴).

ایران و ارمنستان از زمینه‌های مشترک فرهنگی، تاریخی و تمدنی برخوردار هستند و همین اشتراکات، بستر مناسبی برای همکاری دوجانبه در سطوح مختلف را فراهم می‌آورند (دهشیری، ۱۳۹۳: ۴۳۲). همچنین حضور حدود ۹۰ هزار ارمنی در شهرهای مهم ایران نظیر تهران، اصفهان، تبریز و ارومیه از دیگر زمینه‌های قوی فرهنگی بین دو کشور همسایه است (بصیری، خوانساری فرد، ۱۳۹۵، ۸۷). البته کاغذبازی‌های اداری و پاره‌ای از قانون‌های دست و پا گیر در کنار عدم آگاهی کافی دو طرف از ظرفیت‌های بالقوه یکدیگر باعث شده است که از فرصت برقراری ارتباط دوجانبه بین دو کشور بهره کافی برده نشود (دهشیری، ۱۳۹۳: ۴۳۸).

امروزه «مدرسه ایران‌شناسی» و «دانشکده ایران‌شناسی» جهت شناسایی بیشتر ایران به جامعه ارمنستان در ایروان مشغول به فعالیت هستند. سفیر ارمنستان در ایران از اجرای برنامه‌های مشترک فرهنگی بین دو کشور خبر داده و موضوعات موسیقی، غذا و صنعت حرفه و هنر را از موضوعات پیشنهادی در این حوزه عنوان کرده است. ایران همچنین در راستای دیپلماسی فرهنگی با ارمنستان از ترجمه کتاب‌های فارسی به ارمنی حمایت می‌کند (خبرگزاری کتاب ایران، ۱۴۰۲).

شرکت هوایی دولتی ارمنستان (فلای وان) از آغاز پروازهای رفت و برگشت خود به تهران در سال ۱۴۰۲ خبر داده و این اقدام را زمینه‌ساز گسترش روابط مختلف با ایران از جمله در حوزه

فرهنگ اعلام کرده است. این پروازها چهار بار در هفته از «فرودگاه زوارتنوتس» در ایروان به «فرودگاه امام خمینی» در تهران انجام می‌شوند (خبرگزاری فارس، ۱۴۰۲). همچنین پرواز رفت و برگشت بین تبریز و ایروان نیز از سال ۱۴۰۲ و برای دو روز در هفته برقرار شده است (بابایی، ۱۴۰۲).

۴- دیپلماسی فرهنگی ترکیه در قفقاز جنوبی

منطقه قفقاز جنوبی همواره یکی از اولویت‌های سیاست خارجی ترکیه بوده است و این کشور اهداف امنیتی، سیاسی، اقتصادی و فرهنگی را در این منطقه دنبال می‌کند (فلاح‌پیشه، شربت‌ی و مظفری، ۱۳۹۴: ۴۲). بارزترین تبلور قدرت نرم دولت ترکیه را می‌توان در استفاده این کشور از انجمن‌های فرهنگی، تجاری، غیردولتی و حتی شبکه‌های تلویزیونی ماهواره‌ای مشاهده کرد (عطایی، شکاری و عزیز، ۱۳۹۱: ۴۵).

فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی بهترین فرصت برای نفوذ ترکیه با ابزار فرهنگ، قومیت و زبان در میان جوامع ترک‌زبان آسیای مرکزی و قفقاز بود (دهقانی، ۱۳۹۱: ۳۵). ترکیه به ویژه در دوران حزب عدالت و توسعه با تمرکز بر چندجانبه‌گرایی منطقه‌ای و جهانی و انعقاد پیمان‌های اقتصادی، فرهنگی و سیاسی با کشورهای منطقه قفقاز به سمت از میان برداشتن مشکلات با همسایگان و به صفر رساندن آن‌ها - به ویژه در رابطه با کشور ارمنستان - بوده است (Torbakov, 2008: 98).

ارائه الگوی پیشرفت ترکی برای کشورهای منطقه قفقاز، اصلی‌ترین مظهر قدرت نرم جمهوری ترکیه در این منطقه است که با هدف افزایش حوزه نفوذ سیاسی و مقابله با الگوی پیشرفت سایر کشورهای پیرامونی - نظیر ایران - طرح‌ریزی شده است (فلاح‌پیشه، شربت‌ی و مظفری، ۱۳۹۴: ۴۶).

۴-۱. دیپلماسی فرهنگی ترکیه در قبال جمهوری آذربایجان

جهت توسعه روابط فرهنگی بین آذربایجان شوروی و ترکیه، اولین قراردادهای فرهنگی و علمی بین ترکیه و اتحاد جماهیر شوروی بین سال‌های ۱۹۶۴-۱۹۷۲ به امضا رسید. درست پس از امضای اولین قراردادهای همکاری و در سال ۱۹۶۷، دانشمندان و فرهنگیان بانفوذ ترکیه توانستند در مراسم سالگرد ملایناه واقف - شاعر آذربایجانی سده هجدهم - شرکت کنند. در همین سال، کنفرانس بین‌المللی نویسندگان کشورهای آسیایی و آفریقایی در آذربایجان شوروی برگزار شد و نویسندگان ترک نیز توانستند در آن شرکت نمایند.

روابط فرهنگی آذربایجان شوروی و ترکیه همزمان با مراسم‌های فرهنگی و مردمی به مناسبت سالگرد عمادالدین نسیمی در سال ۱۹۷۳ دوره جدید خود را آغاز نمود. در همین سفر، اعضای

ترک از نزدیک با حیات فرهنگی آذربایجان شوروی آشنا شدند و حتی «فاضل حسنو» شاعر ترک برای شهر باکو و دریاچه جنگلی گوی‌گول شعر سرود.

در سال ۱۹۸۸، مفاخر هنری آذربایجان شوروی، روزهای فرهنگی باکو را در شهر ازبیر ترکیه برگزار کردند. و چند برنامه کنسرت را در مقابل تماشاگران ترک به اجرا گذاشتند. پس از این اجراها توجه مخاطبان ترک به موسیقی آذربایجان شوروی جلب شد. در همین راستا، شهرهای گنجه و نخجوان با شهر بوسا روابط صمیمی برقرار کردند و موافقتنامه ویژه‌ای جهت توسعه روابط و اقدامات فرهنگی بین این شهرها به امضا رسید (Kasimov, 1992: 75).

در سال ۱۹۹۰ یولاد بلبل‌اوغلو - وزیر فرهنگ وقت آذربایجان شوروی - و زیبق - وزیر فرهنگ وقت ترکیه - توافقنامه‌ای در زمینه روابط فرهنگی امضا کردند؛ بر اساس همین قرارداد در سال ۱۹۹۰ روزهای فرهنگی آذربایجان شوروی در ترکیه برگزار شد و طی آن، مردم ترکیه توانستند با بسیاری از چهره‌های مشهور فرهنگی و هنری آذربایجان شوروی از نزدیک آشنا شوند.

در گسترش روابط باکو و آنکارا پس از فروپاشی شوروی در سال ۱۹۹۱، سیاست‌های حیدر علی‌اف نقش مهمی را ایفا کرده است. او درباره روابط جمهوری آذربایجان با ترکیه از عبارت «یک ملت، دو دولت» سخن به میان آورد و به برقراری روابط فرهنگی گسترده‌تر با آنکارا اهمیت ویژه‌ای قائل شد (Alimoğlu, 2014: 266-267).

پس از فروپاشی شوروی، شبکه تلویزیونی دولتی ترکیه «تی‌آرتی» در جمهوری آذربایجان شروع به پخش کرد. بدین ترتیب در حالی که مردم جمهوری آذربایجان می‌توانستند برنامه‌های جدید و مورد علاقه خود را از طریق تلویزیون دولتی ترکیه تماشا می‌کردند، همزمان اطلاعات زیادی هم درباره این کشور به دست آوردند (Mikail, 2007: 1067).

۴-۲. دیپلماسی فرهنگی ترکیه در قبال گرجستان

بناهای تاریخی شامل قلعه‌ها، مساجد، سنگ قبرها و مقبره‌ها در بخش‌هایی از گرجستان که محل سکونت شهروندان ترک‌زبان این کشور است به دوره سلطه حکومت‌های ترک‌زبان بر قفقاز برمی‌گردد. بیشتر ساختمان‌های واقع در محله‌های قدیمی تفلیس هم به سبک معماری شرقی ساخته شده‌اند (Valehoğlu, 2013).

گرچی‌های ترکیه عمدتاً ساکن استان‌های آرتوین، اردو، گیرسون، ساکاریا، بوسا، کوچالی، بالیکسیر، دوزجه و آماسیا هستند. در طرف مقابل نیز با توجه به اینکه بخشی از گرچی‌ها زیر سیطره عثمانی‌ها زندگی کردند، دین اسلام در بین آن‌ها رواج یافت. امروزه نیز استان آجاریا در جنوب غربی گرجستان، محل سکونت گرچی‌های مسلمان است. این امر به پیوندهای خویشاوندی بین گرچی‌ها و ترک‌ها منجر شد (Gül, 2009: 92 and 98; Seydi Ertek, 2013: 142-143). دیاسپورای گرچی در ترکیه برای گرجستان بسیار مهم است و در همین راستا، تفلیس می‌خواهد

همراه با استفاده از این ظرفیت، همکاری‌ها با آنکارا را در زمینه فرهنگی بیشتر توسعه دهد (Bejuaşvili, 2006).

در سال ۲۰۱۶، «سمپوزیوم فرهنگ و شاعران بکتاشیه ترکیه و گرجستان» با همکاری این آژانس، «انجمن فرهنگی حاجی بکتاش ولی» و «مؤسسه بین‌المللی اوکراین-گرجستان» در تفلیس پایتخت گرجستان برگزار شد. سفیر وقت ترکیه در تفلیس بر نقش فرهنگ و فلسفه بکتاشیه در تقویت پیوندهای دوستی و برادری بین ترکیه و گرجستان تأکید کرد (TİKA, 2016). بیست و چهارمین نمایشگاه بین‌المللی کتاب تفلیس که ترکیه در آن «کشور کانونی» بود در سال ۲۰۲۲ در شهر تفلیس برگزار شد. این نمایشگاه که با همکاری وزارت فرهنگ و گردشگری ترکیه و اتاق بازرگانی استانبول برگزار شد و نویسندگان و شاعران برجسته ادبیات ترکیه نیز در آن شرکت کردند. طرف ترک با این شعار که همکاری فرهنگی با گرجستان را با کتاب شروع کنیم و به عنوان بخشی از «برنامه فرهنگی کشور کانونی ترکیه» در این نمایشگاه حاضر شد. در چارچوب این برنامه و با حمایت انجمن ناشران گرجستان، نویسندگان ترک با نویسندگان گرجی جلساتی برگزار کردند. اتاق بازرگانی استانبول نیز کتابی به دو زبان ترکی و گرجی حاوی گزیده‌هایی از اسناد موجود در آرشیو عثمانی منتشر کرده است تا تاریخ مشترک بین ترکیه و گرجستان را آشکار نماید (İstanbul Ticaret Odası, 2022).

تاکنون چندین نشریه ادواری در توصیف زندگی اجتماعی و فرهنگی گرجی‌ها توسط شهروندان گرجی‌الاصل ساکن در منطقه دریای سیاه شرقی (دیاسپورای گرجی) منتشر شده است. یکی از مشهورترین این مجلات، مجله «چونبوری» (بیزدن) است که هر دو ماه یکبار برای گرجی‌های مقیم ترکیه و ترک‌های علاقه‌مند به گرجستان منتشر می‌شود. اولین شماره این نشریه در سال ۱۹۷۷ در استکهلم -پایتخت سوئد- به زبان ترکی و با هدایت نمایندگان فرهنگی گرجی‌های مقیم ترکیه منتشر شد. یکی دیگر از موارد قابل توجه، مجله «مامولی» است. این مجله نیز به زبان ترکی در پنج شماره بین ژانویه ۱۹۹۷ تا مه ۱۹۹۸ در استانبول منتشر شد. مامولی ادامه دهنده راه مجله چونبوری است و یادداشت‌ها و مقاله‌های مهم ادبی و فرهنگی از گرجستان و قفقاز در این مجله پوشش داده شده است. مجله «پیروسمانی» نیز یکی از مجلات مهم ترکیه است که به دو زبان ترکی و گرجی منتشر می‌گردد. انتشار آن در ژوئیه ۲۰۰۷ آغاز شد و در مجموع در ۲۱ شماره به پایان رسید (Öztürk, 2015; Arslan, 2016: 72).

۴-۳. دیپلماسی فرهنگی ترکیه در قبال ارمنستان

روابط بین ترکان و ارمنه از سده چهارم میلادی آغاز شده و از سال ۱۰۱۸ -همزمان با قدرت یافتن سلجوقیان و مهاجرت ترکان به آناتولی- شدت می‌یابد. ارمنه در طول حکومت امپراتوری سلجوقی، دولت سلجوقی آناتولی، بیگ‌نشین‌های آناتولی و امپراتوری عثمانی در کنار ترک‌ها زندگی می‌کردند (Kutalmış, 2003: 46). هرچند پیشینه شکل‌گیری دیاسپورای ارمنی به دوره

امپراتوری روم شرقی (بیزانس) برمی‌گردد (Andreasyan, 2013: 21-22)؛ اما بخش بزرگی از دیاسپورای ارمنی امروزی پس از تبعید ارمنه آناتولی در سال ۱۹۱۵ و در اواخر دوره عثمانی شکل گرفت (Kutalmış, 2003: 54).

بخشی از ارمنه ساکن ارمنستان و دیاسپورای ارمنی با زبان ترکی آشنایی دارند و این یک قدرت بزرگ برای ترکیه است که می‌تواند از زبان ترکی به عنوان یک عنصر راهبردی در روابط با ارمنه استفاده نماید (Söylemez and Lütem, 2010-2011: 157). در راستای توسعه ارتباطات فرهنگی دو کشور در فوریه ۲۰۰۷ تولید پنیر مشترک «قفقازی» با مشارکت سه کشور ترکیه، ارمنستان و گرجستان آغاز شد؛ توسعه‌ای که در ادبیات از آن به عنوان «دیپلماسی پنیر» یاد می‌شود. همچنین ویرانه‌های شهر باستانی ارمنی آنی توسط رئیس‌جمهور وقت ترکیه -عبدالله گل- در چارچوب سفر وی به استان قارص در ۴ ژوئیه ۲۰۱۱ مورد بازدید قرار گرفت (Kuncan, 2011: 119-120).

شورای توسعه تجارت ترکیه و ارمنستان، تعدادی پروژه فرهنگی را در چارچوب بهبود روابط بین دو کشور سازماندهی کرده است. اولین پروتکل، مبادله دانشجو بین دانشگاه فنی خاورمیانه و دانشگاه دولتی ایروان است. همین پروتکل بین طرف ارمنی و دانشگاه آنکارا نیز امضا شد. پروژه دیگری که توسط شورای توسعه تجارت ترکیه و ارمنستان کلید زده شد، کار مرمت «کلیسای آکدامار» در دریاچه وان است. این کلیسا در ۲۹ مارس ۲۰۰۷ بازسازی و به عنوان موزه افتتاح شد. به علاوه، تعدادی از فعالیت‌های فرهنگی در مقیاس کوچک‌تر بین دو کشور سازماندهی شدند (Görgülü, 2008: 23). هرچند فعالیت‌های شورای توسعه تجارت ترکیه و ارمنستان، تاکنون به جای حوزه اقتصادی بر حوزه فرهنگی متمرکز بوده است؛ اما به نظر می‌رسد که می‌تواند عاملی تسهیلگر در برقراری روابط اقتصادی بین دو کشور باشد (Kuncan, 2011: 121-123).

۵- نتیجه‌گیری

دیپلماسی فرهنگی ایران پس از پیروزی انقلاب اسلامی در سال ۱۳۵۷ دچار تحولات بنیادین شد. در طول ۴۵ سال گذشته، نفوذ فرهنگی ایران در کشورهای منطقه با رنگ و بوی دینی و تاریخی پررنگ‌تری همراه بوده است. ایران که تا پیش از فروپاشی شوروی در سال ۱۹۹۱، امکان نفوذ فرهنگی خاصی در جوامع همسایه خود در آسیای مرکزی و قفقاز را نداشت و بیشتر متوجه منطقه خاورمیانه بود، تحولات دهه ۱۹۹۰ میلادی، فرصت مناسبی را برای این کشور جهت حضور فرهنگی در قفقاز فراهم نمود. به رسمیت شناختن سریع این کشورها و گشایش سفارتخانه و رایزنی‌های فرهنگی در قفقاز از جمله اقدامات ایران جهت توسعه روابط فرهنگی با منطقه مذکور بوده است.

همزمان با ایران، رقیب سنتی این کشور در منطقه خاورمیانه، یعنی ترکیه نیز وارد عرصه تعاملات فرهنگی با کشورهای مستقل قفقاز جنوبی شد. برخلاف تهران که بیشتر بر همگرایی با کل کشورهای اسلامی تأکید دارد و بعضاً حتی نزدیکی به کشورهای عربی خاورمیانه از سوی این کشور مهم‌تر تلقی شده است؛ اما به نظر می‌رسد در دوره پسا شوروی، سیاست نزدیکی به کشورهای ترک‌زبان آسیای مرکزی و قفقاز از اولویت بالاتری برای ترکیه برخوردار است؛ حتی بالاتر از نزدیکی این کشور به کشورهای عربی مستقل شده از امپراتوری عثمانی. نتیجه تداوم چنین سیاست‌های خارجی متفاوتی، نفوذ روزافزون فرهنگی ترکیه در قفقاز جنوبی و کاهش تدریجی جایگاه فرهنگی ایران در این منطقه بوده است.

به طور کلی به نظر می‌رسد با وجود ظرفیت‌های فراوان تاریخی، تمدنی، فرهنگی و مذهبی موجود بین ایران و قفقاز جنوبی، اما این کشور در به فعلیت درآوردن این ظرفیت‌های بالقوه خود نسبت به ترکیه چندان موفق نبوده است. نتیجه چنین تفاوتی در دیپلماسی فرهنگی دو کشور، تقویت روزافزون جایگاه ترکیه در قفقاز جنوبی و حذف تدریجی ایران از معادلات فرهنگی در این منطقه است.

به عبارت دیگر، ترکیه با بسط قابل توجه روابط فرهنگی خود با جمهوری آذربایجان و گرجستان با استفاده از ابزارهای مختلف و موضع‌گیری‌های سیاسی کاملاً فعالانه در مقایسه با ایران که از ابزارهای کمتری بهره برده و در مسائل سیاسی قفقاز جنوبی عمدتاً نقش بی‌طرفانه‌ای ایفا کرده به نوعی موفق‌تر بوده است. یکی از دلایل این امر نیز می‌تواند توجه بیشتر ایران به کشورهای عربی غرب آسیا باشد؛ برخلاف تأکید ترکیه بر اولویت توسعه مناسبات خود با کشورهای ترک‌زبان آسیای مرکزی و قفقاز دارد و در این رهگذر و با رویکردی منطقه‌گرایانه، روابط فرهنگی خود با گرجستان و تاجیکستان و حتی ارمنستان را نیز گسترش می‌دهد.

در راستای ارتقای سطح دیپلماسی فرهنگی جمهوری اسلامی ایران در منطقه قفقاز جنوبی در رقابت با دیگر قدرت‌های منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای تأثیرگذار از جمله ترکیه، راهکارهای زیر پیشنهاد می‌شوند:

۱. تلاش از سوی وزارت امور خارجه ایران جهت تقویت صلح در بین کشورهای منطقه قفقاز جنوبی با تأکید بر پیشینه مشترک ملت‌های این منطقه با یکدیگر و با ایران. به طور کلی، همگرایی کشورهای قفقاز جنوبی و از جمله با ترکیه بر ریشه‌های فرهنگی مشترک با یکدیگر و ایران، نفوذ کشورهای دیگر به ویژه ترکیه و روسیه را کاهش می‌دهد.

۲. تقویت کرسی‌های ایران‌شناسی در ایروان (پایتخت ارمنستان) و تفلیس (پایتخت گرجستان) و تأسیس کرسی‌های مشابه در دیگر شهرهای مهم قفقاز جنوبی شامل گیومری (مرکز استان شیراک در شمال ارمنستان)، کاپان (مرکز استان سیونیک در جنوب ارمنستان)، کوتایسی (مرکز استان ایمرتی در مرکز گرجستان)، باتومی (مرکز جمهوری خودمختار آجارسران)، باکو (پایتخت

جمهوری آذربایجان)، گنجه (مرکز منطقه اران در شمال غرب جمهوری آذربایجان)، لنکران (مرکز منطقه تالش گشتاسی در جنوب شرق جمهوری آذربایجان)، شوشا (مرکز تاریخی منطقه قره‌باغ در جنوب غرب جمهوری آذربایجان) و نخجوان (مرکز جمهوری خودمختار نخجوان) با کمک بنیاد ایران‌شناسی ایران.

۳. تقویت دفاتر رایزنی فرهنگی ایران در گرجستان و ارمنستان و بازگشایی دفتر رایزنی فرهنگی ایران در جمهوری آذربایجان از سوی سازمان فرهنگ و ارتباطات اسلامی ایران.

۴. بورسیه دانشجویان مستعد کشورهای قفقاز جنوبی جهت ادامه تحصیل یا گذراندن دوره‌های آموزشی در دانشگاه‌ها و مراکز علمی و تحقیقاتی ایران از سوی وزارت علوم، تحقیقات و فناوری ایران.

۵. حمایت از ترجمه و انتشار کتب درباره تاریخ و تمدن ایران و همچنین ریشه‌های ایرانی تاریخ و تمدن کشورهای قفقاز جنوبی از سوی وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی و سازمان فرهنگ و ارتباطات اسلامی ایران.

قدردانی

نویسندگان بر خود لازم می‌دانند از فصلنامه مطالعات سیاسی جهان اسلام به جهت پرداختن به موضوعات مغفول در سیاست خارجی ایران و نیز از داوران گرانقدر که با ارائه نظرات علمی و ارزنده خود موجب غنا و ارتقای سطح علمی این پژوهش شدند، تشکر و قدردانی می‌کند.

کتابنامه

آزادیان، آنی (۱۳۹۴)، نگاهی به روابط فرهنگی ایران و ارمنستان، فصلنامه فرهنگی پیمان www.paymanonline.com/نگاهی-به-روابط-فرهنگی-ایران-و-ارمنستان/

ایرنا (۲۳ آبان ۱۳۹۸)، «روزهای فرهنگی ایران در گرجستان برگزار شد»، وبگاه خبرگزاری ایرنا www.irna.ir/news/1۳۵۵۵۳۴۹

ایرنا (۱۶ خرداد ۱۳۹۸)، «آغاز روزهای فرهنگی ایران در جمهوری خودمختار آجار گرجستان»، وبگاه ایرنا www.irna.ir/news/1۳۳۴۲۳۷۹

ایرنا (۱۳۹۹)، «توسعه روابط فرهنگی ایران و جمهوری آذربایجان بررسی شد»، وبگاه خبرگزاری ایرنا www.irna.ir/news/۸۴۲۶۹۸۷۵

ایرنا (۳۱ خرداد ۱۴۰۱)، «ظرفیت‌های ایران و جمهوری آذربایجان افق جدیدی برای تعاملات فرهنگی ترسیم می‌کند»، وبگاه خبرگزاری ایرنا www.irna.ir/news/1۴۷۹۵۱۰۵

ایرنا (۲۵ اردیبهشت ۱۴۰۲)، «شاهنامه فردوسی با فرهنگ عامه مردم گرجستان عجین است / گرجی‌ها نکهبان ایران بودند»، وبگاه خبرگزاری ایرنا www.irna.ir/news/1۵۱۰۶۵۱۸

بابایی، پرویز (۶ تیر ۱۴۰۲)، «پرواز تبریز - ایروان برقرار شد»، وبگاه خبرگزاری جمهوری اسلامی www.isna.ir/news/ ۸۵۱۵۲۸۱۹

بصیری، محمدعلی و فهمیه خوانساری فرد (۱۳۹۵)، تبیین جایگاه دیپلماسی فرهنگی جمهوری اسلامی در قفقاز جنوبی، فصلنامه تخصصی علوم سیاسی، ۱۲ (۳۵): ۷۹-۱۰۴.

بیلیس، جان و استیو اسمیت (۱۳۹۷)، جهانی شدن سیاست: روابط بین الملل در عصر نوین: زمینه تاریخی و نظریه ها، ساختارها و فرایندها، ترجمه ابوالقاسم راه‌چمنی، تهران: مؤسسه مطالعات و تحقیقات بین‌المللی ابرار معاصر تهران.

پایگاه خبری - تحلیلی دانشگاه تهران (۱۰ اسفند ۱۴۰۱)، «راه‌اندازی شعبه دانشگاه تهران در گرجستان به تصویب نهایی هیأت امنای رسید»، پایگاه خبری - تحلیلی دانشگاه تهران news.ut.ac.ir/fa/news/۳۳۳۲۶

پسندیده، سمیه (۱۳۸۹)، اهمیت برقراری صلح در منطقه قفقاز، مرکز بین‌المللی مطالعات صلح. پوراحمدی میبیدی، حسین و محمد پدین (۱۳۹۹)، عوامل تأثیر گذار بر روابط ج.ا. ایران و ج. آذربایجان از سال ۱۹۹۲ تا ۲۰۱۶، فصلنامه علمی رهیافت‌های سیاسی و بین‌المللی بهار ۱۳۹۹، ۱۱ (۳): ۱۱۵-۱۴۵.

خبرگزاری بین‌المللی قرآن (۱۱ مهر ۱۴۰۰)، «توسعه همکاری‌های فرهنگی ایران و گرجستان بررسی شد»، خبرگزاری بین‌المللی قرآن www.iqna.ir/fa/news/۴۰۰۲۰۷۸

خبرگزاری تسنیم (۱۶ اردیبهشت ۱۴۰۲)، «دیدار سفیر ایران با رئیس کمیسیون روابط خارجی پارلمان گرجستان»، وبگاه خبرگزاری تسنیم www.tasnimnews.com/fa/news/۲۸۹۰۲۷۸/۱۶/۰۲/۱۴۰۲

خبرگزاری شبستان (۱۷ مهر ۱۴۰۱)، «برگزاری ششمین دوره مسابقات قرآن کریم در تفلیس»، خبرگزاری شبستان <https://www.shabestan.news/news/۱۲۲۱۹۱>

خبرگزاری فارس (۱۷ خرداد ۱۴۰۲)، «امیدواری هوپیمایی ارمنستان برای تقویت روابط فرهنگی با ایران»، وبگاه خبرگزاری فارس farsnews.ir/news/۱۴۰۲۰۳۱۶۰۰۹۳۰

خبرگزاری کتاب ایران (۲۲ اردیبهشت ۱۴۰۲)، «عطار و خیام برای مردم ارمنستان شاعران نام‌آشنایی هستند»، وبگاه خبرگزاری کتاب ایران www.ibna.ir/news/۳۳۷۱۷۳

خبرگزاری مهر (۲۴ آذر ۱۴۰۰)، «ششمین کنفرانس علمی بین‌المللی روابط ایران و گرجستان برگزار می‌شود»، وبگاه خبرگزاری مهر www.mehrnews.com/news/۵۳۷۶۰۷۰

دهشیری، محمدرضا (۱۳۹۳)، دیپلماسی فرهنگی جمهوری اسلامی ایران، تهران: شرکت انتشارات علمی و فرهنگی.

دهشیری، محمدرضا، سعید قربانی و حامد حکمت‌آرا (۱۳۹۹)، بررسی مقایسه‌ای دیپلماسی فرهنگی ایران و عربستان سعودی در آسیای مرکزی، مطالعات اوراسیای مرکزی، مهر ۱۳۹۹، ۱۳ (۲): ۴۴۵-۴۶۴.

- دهقانی فیروزآبادی، جلال (۱۳۸۸)، سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران، تهران: سمت.
- دهقانی، رضا (۱۳۹۱)، الگوهای ساختاری و اجرایی دیپلماسی فرهنگی ترکیه، پژوهشهای سیاسی جهان اسلام، ۲(۴): ۱۵-۳۹.
- سریع‌القلم، محمود (۱۳۷۹)، سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران: بازبینی نظری و پارادایم ائتلاف، تهران: مرکز تحقیقات استراتژیک مجمع تشخیص مصلحت نظام.
- سلیمانی‌پور لک، فاطمه (۱۳۹۲)، قدرت نرم در استراتژی خاورمیانه‌ای آمریکا، تهران: پژوهشکده مطالعات راهبردی.
- شهرداری تبریز (۱۳۹۳)، «خواهرخوانده‌های تبریز»، پورتال شهرداری تبریز www.tabriz.ir
- صادقی، محمدمسعود و مبینا موسی‌پور، (۱۳۹۸)، نقش دیپلماسی فرهنگی در تعمیق روابط جمهوری اسلامی ایران و جمهوری ارمنستان، مرکز مطالعات راهبردی روابط فرهنگی، سازمان فرهنگ و ارتباطات اسلامی، ۵(۱۳): ۵۷-۷۸.
- عطایی، فرهاد، حسن شکاری و حمیدرضا عزیزی (۱۳۹۱)، سیاست خارجی دولت «عدالت و توسعه» ترکیه در منطقه قفقاز جنوبی، فصلنامه راهبرد، شهریور ۱۳۹۱، ۲۱(۲): ۳۷-۶۶.
- فلاح‌پیشه، حشمت اله، وحید شربتی و محمدمهدی مظفری (۱۳۹۴)، بررسی مولفه‌های هژمون در ترکیه، پژوهش‌های سیاسی، مهر ۱۳۹۴، ۵(۳): ۸-۲۴.
- فلاح‌پیشه، شهروز (۱۳۸۵)، دیپلماسی عمومی و قدرت نرم هندوستان در گستره روابط بین فرهنگی، ماهنامه چشم‌انداز ارتباطات بین فرهنگی، آبان و آذر ۱۳۸۵، دوره جدید (۲۷): ۳۰-۳۶.
- فیاض، ابراهیم (۱۳۸۶)، چارچوب تئوریک دیپلماسی فرهنگی، نگاه حوزه، شماره ۲۰۶: ۲-۳.
- قشقاوی، حسن (۱۳۸۹)، دیپلماسی عمومی، تهران: اداره نشر وزارت امور خارجه.
- گیتاشناسی (۱۳۷۸)، راهنمای کشورهای مستقل مشترک‌المنافع و جمهوریهای بالتیک، تهران: مؤسسه جغرافیایی و کارتوگرافی گیتاشناسی.
- محمدی، سعید و سید رضا صالحی امیری (۱۳۸۹)، دیپلماسی فرهنگی، تهران: انتشارات ققنوس.
- میرفخرایی، سید حسن، فیروزمندی بندپی، مجید (۱۳۹۶)، دیپلماسی فرهنگی ایران در آسیای مرکزی و قفقاز؛ فرصت‌ها و چالش‌ها، مطالعات اوراسیای مرکزی، پاییز و زمستان ۱۳۹۶، ۱۰(۲): ۴۳۳-۴۴۸.

References

- Alimoğlu, Esedov Kamran (2014), "The cultural relations Azerbaijan SSR and Turkey at the 60-80s of XX century", *The Journal of Academic Social Science*, June 2014, 2(2/2): 265-269.
- Andreasyan, Hrand Der (2013), *Polonyali Simeon'un Seyahatnamesi (1608 - 1619)*, İstanbul: Everest Yayınları.

- Arslan, Mustafa (2016), "Doğu Karadeniz’de Gürcü Kültür Unsurları / Georgian Cultural Elements in Eastern Black Sea", *Conference: History, Art, Literature and Culture In Black Sea Region And South Caucasus (HALC-2016)*, Tbilisi, Georgia, September 2016, Volume: 1: 71-77.
- Atai, Farhad, Hasan Shekari and Hamidreza Azizi (2012), "Foreign Policy of Turkey’s “Justice and Development” Government in South Caucasus" *Government in the South Caucasus Region*, September 2012, 21(2): 37-66 (in Persian).
- Azadian, Ani (2005), "parskastaan – hayastan mshakutayin haraberoutyouunneri", *Peyman Cultural Quarterly*, translated by Armen Kazarian, June 2005 (in Persian).
- Babaei, Parviz (2023), "Tabriz - Yerevan flight was established", IRNA, 28 June 2023 (in Persian).
- Basiri, Mohammad Ali and Fahmieh Khansarifard (2016), "Explaining the role of I.R. of Iran’s Cultural Diplomacy in the South Caucasus", *Political Science Quarterly*, 12(35): 79-104 (in Persian).
- Bayliss, John and Steve Smith (2018), *The Globalization of Politics: International Relations in the Modern Era: Historical Context and Theories, Structures and Processes*, translated by Abolghasem Rahchamani, Tehran: Tehran's Abrar Institute of Contemporary Studies and Research (in Persian).
- Bejuaşvili, Gela (2006), "Gürcüstan Dışişleri Bakanı Gela Bejuaşvili: İstanbul’da “Gürcü Kültür Merkezi” Açmayı Planlıyoruz", *Chveneburi.Net: Evierdal Küçük - Kamil Olgun*, 21 September 2006.
- Boltuc, Silvia (2023), "Iran and Georgia relations in the contemporary Caucasian dynamics, Special Eurasia", *Geopolitical Report*, Volume 2.
- Dehghani Firouzabadi, Jalal (2009), *Foreign Policy of the Islamic Republic of Iran*, Tehran: Samt (in Persian).
- Dehqani, Reza (2012), "Structural and Administrative Patterns in Cultural Diplomacy of Turkey ", *Quarterly Journal of Political Research in Islamic World*, 2(4): 15-39 (in Persian).
- Deshiri, Mohammad Reza (2014), *Cultural Diplomacy of the Islamic Republic of Iran*, Tehran: Scientific and Cultural Publishing Company (in Persian).
- Deshiri, Mohammadreza, Saeed Ghorbani and Hamed Hekmatara (2019), "A Comparative Study on the Cultural Diplomacy of Iran and Saudi Arabia in Central Asia", *Central Eurasian Studies*, October 2021, 13(2): 445-464 (in Persian).

- Falahatpisheh, Heshmatollah, Vahid Sharbati and Mohammad Mehdi Mozaffari (2015), "Examining the Components of Hegemony in Turkey", *Political Research*, October 2015, 5(3): 24-8 (in Persian).
- Falahatpisheh, Shahrouz (2006), "India's public diplomacy and soft power in the scope of intercultural relations", *Intercultural Communication Perspectives Monthly*, No. 27 (in Persian).
- Fars news agency (2023), "Armenia's airline hopes to strengthen cultural relations with Iran", 7 June 2023 (in Persian).
- Fayyaz, Ebrahim (2007), "The Theoretical Framework of Cultural Diplomacy", *Pegah Hovzeh*, No. 206: 2-3 (in Persian).
- Ghashghavi, Hassan (2010), *Public Diplomacy*, Tehran: Publishing Department of the Ministry of Foreign Affairs (in Persian).
- Gitasansi (1999), "Guide of the independent countries of the Commonwealth of Nations and the Baltic Republics", Tehran: Institute of Geography and Cartography of Gitasansi (in Persian).
- Görgülü, Aybars (2008), *Turkey - Armenia Relations: a Vicious*, Turkish Economic and Social Studies Foundation.
- Gül, Muhittin (2009). "Türk-Gürcü İlişkileri ve Türkiye Gürcüleri", *Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 2009-I.
- Haslam, Chris (2019), "The Caucasus: how to do Armenia, Georgia and Azerbaijan in one trip", *The Times*, 29 December 2019.
- International Quran News Agency (2021), "the development of cultural cooperation between Iran and Georgia was examined", 3 October 2021 (in Persian).
- Iran Book Agency (2023), "Attar and Khayyam are well-known poets for Armenian people", 14 October 2023 (in Persian).
- IRNA (2019), "cultural days of Iran were held in Georgia", 23 November 2018; "The beginning of the cultural days of Iran in the Autonomous Republic of Ajar", Georgia, 6 June 2019 (in Persian).
- IRNA (2021), "the development of cultural relations between Iran and the Republic of Azerbaijan was reviewed", 18 March 2021 (in Persian).
- IRNA (2023), "Ferdowsi's Shahnameh is intertwined with the popular culture of Georgian people/ Georgians were the guardians of Iran", 15 May 2023 (in Persian).
- IRNA (2023), "the capacities of Iran and the Republic of Azerbaijan draw a new horizon for cultural interactions", 21 June 2023 (in Persian).

- İstanbul Ticaret Odası (2022), "Türkiye yayıncıları Gürcistan'ın odağında: Tiflis'te kültürel işbirliğine kitapla giriş yapıyoruz".
- Kasimov M. (1992), *Azerbaycan Cumhuriyeti dünya meridyenlerinde*, Baku.
- Kuncan, Hasan (2011), *T.C. Gebze yüksek teknoloji enstitüsüsosyal bilimler enstitüsübağımsızlık sonrası ermenistantürkiye ilişkileri*, Master's thesis of Gebze Technical University.
- Kutalmış, Mehmet (2003), "Ermenistan ve Ermeni Diasporasında Türkçe ve Türkiyede Ermenice", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Vol. 5, No. 1, June 2003, pp. 45-62.
- McClellan, Michael (2004), "Public Diplomacy in the Context of Traditional Diplomacy", Vienna Diplomatic Academy.
- Mehr News Agency (2021), "the sixth international scientific conference on Iran-Georgia relations will be held", 15 December 2021 (in Persian).
- Mehr News Agency (2023), "Iran, Georgian stress developing cultural scientific coop".
- Mikail, Elnur Hasan (2007), "Türkiye azerbaycan ilişkileri", *International Congress of Asian and North African Studies*, 10-15 September 2007, Ankara, Turkey.
- Mirfakhraei, Seyed Hassan, Firouzmandi Bandpey, Majid (2017), "Iran's Cultural Diplomacy in Central Asia and South Caucasus: Challenges and Opportunities", *Central Eurasian Studies*, October 2017, 10(2): 433-448 (in Persian).
- Mohammadi, Saeed and Seyed Reza Salehi Amiri (2010), *Cultural Diplomacy*, Tehran: Qoqnoos Publications (in Persian).
- Ninkovich, Frank A. (1996), *U.S. Information Policy and Culture Diplomacy*, New York: Foreign Policy Association.
- Öztürk, Gül Mükerrerem (2015), "19. Yüzyıl Türk-Gürcü Edebi Etkileşim Süreci", *Turkish Studies*, 10(4), pp. 773-780.
- Pasandideh, Somia (2009), "The Importance of Establishing Peace in the Caucasus Region", *International Center for Peace Studies* (in Persian).
- Pourahmadi Meibodi, Hossein and Mohammad Paddin (2020), "Factors affecting the relations between the Islamic Republic of Iran and the Republic of Azerbaijan from 1992 to 2016", *Scientific Quarterly of Political and International Approaches*, October 2020, 11(3): 115-145 (in Persian).
- Sadeghi, Mohammad Masoud and Mobina Mashhadi Moosapour, (2019), *The Role of Cultural Diplomacy in Deepening Relations Between the Islamic Republic of Iran and the Republic of Armenia*, Center for Strategic Studies of Cultural Relations, Islamic Culture and Communication Organization, 5(13): 57-78 (in Persian).

- Sari al-Qalam, Mahmoud (2000), *Foreign Policy of the Islamic Republic of Iran: Theoretical Review and Coalition Paradigm*, Tehran: Center for Strategic Research of Expediency Discernment Forum (in Persian).
- Seydi Ertek, Müberra (2013), "TÜRKİYE'DEKİ GÜRCÜLER VE KONUŞURLARINI KAYBETMEKTE OLAN DİLLERİ", *Journal of Endangered Languages*, Başkent University, Winter 2013: 142-146.
- Shabestan News Agency (2022), "holding the 6th Quran competition in Tbilisi", 9 October 2022 (in Persian).
- Soleimanipour Lak, Fatemeh (2013), *Soft Power in America's Middle East Strategy*, Tehran: Strategic Studies Research Institute (in Persian).
- Söylemez, Yüksel and Ömer E. Lütem (2010-2011), "Açıkça Konuşalım: İki Büyükelçi Ermeni Sorununu Tartışıyor: Yüksel SÖYLEMEZ – Ömer E. LÜTEM", *Ermeni Araştırmaları*, No. 37-38: 153-159.
- Tabriz Municipality (2014), *Sister cities of Tabriz* (in Persian).
- Tasnim News Agency (2023), "the meeting of the Iranian ambassador with the head of the foreign relations commission of the Georgian Parliament", 6 May 2023 (in Persian).
- Tehran University News-Analytical Database (2023), "the establishment of Tehran University branch in Georgia was finally approved by the Board of Trustees", 1 March 2023 (in Persian).
- Tiflis'te Türkiye Gürcistan Bektaşî Kültürü ve Ozanlar Sempozyumu (2016), Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (TİKA).
- Torbakov, Igor (2008), "The Georgia Crisis and Russia-Turkey Relations", The Jamestown Foundation.
- Valehoğlu, Fahri (2013), "GÜRCİSTAN'DAKİ TÜRK MADDİ-KÜLTÜREL MİRASI HAKKINDA", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 0(50): 246-253